



УДК 159.928:356

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЙ НАВЧАННЯ В МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ В УМОВАХ ВНЗ

Гоцуляк Н.Є., к. психол. н.,
доцент кафедри загальної та практичної психології
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

У статті проведено теоретичний аналіз психологічних особливостей процесу формування стратегій навчання в майбутніх психологів у процесі здійснення ними навчальної діяльності. Проведено факторний аналіз різних поглядів на стратегії навчання.

Ключові слова: стратегія, стратегія навчання, навчальна діяльність, майбутні психологи, педагогічна стратегія.

В статье проведён теоретический анализ психологических особенностей процесса формирования стратегий обучения у будущих психологов в процессе осуществления учебной деятельности. Проведён факторный анализ разных взглядов на стратегии обучения.

Ключевые слова: стратегия, стратегия обучения, учебная деятельность, будущие психологи, педагогическая стратегия.

Hotsulyak N.Ye. PSYCHOLOGICAL FEATURES OF THE FORMATION OF FUTURE PSYCHOLOGISTS' EDUCATIONAL STRATEGIES AT THE UNIVERSITIES

In the article the theoretical analysis of the psychological characteristics of the process of formation of learning strategies in the future psychologists in the course of their training activities. A factor analysis on the different views on the training strategy has been done.

Key words: strategy, learning strategies, educational activities, future psychologists, pedagogical strategy.

Постановка проблеми. Орієнтація сучасної педагогічної психології на внутрішні резерви особистості як у мотиваційній, емоційно-вольовій, так і в пізнавальній сферах робить проблему стратегій навчання однією з найважливіших, пов'язаних із вивченням і врахуванням суб'єктного досвіду майбутніх фахівців-психологів. Виникає необхідність конкретизації як теоретичних положень, що стосуються загальних і часткових психологічних характеристик стратегій оволодіння новими знаннями, закладених у них функціональних переваг, так і визначення оптимальних умов виявлення та застосування стратегій навчання в професійній діяльності майбутніх фахівців-психологів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У центрі уваги психологів перебуває проблема формування та розвитку пізнавальної активності студентів, дослідження їхньої діяльності як суб'єктів навчання, використовуваних ними способів і методів вирішення різноманітних навчальних завдань. У працях учених, зорієнтованих на вивчення цієї проблеми, об'єктом психологічних досліджень були питання, пов'язані з розвитком умінь і навичок навчання, прийомів пізнавальної діяльності (С. Максименко, А. Фурман, Л. Аврамчук, П. Гончарук, С. Карпенчук, Н. Тализіна та ін.), умінь учитися (Г. Костюк, В. Ляудіс, Д. Барашева та ін.), розумових навичок (М. Акімова, І. Куку-

ленко-Лук'янець та ін.), прийомів розумової діяльності (О. Кабанова-Меллер та ін.), інтелектуальних умінь (Л. Засекіна, Н. Менчинська, М. Смульсон та ін.), поетапного формування навчальних дій (П. Гальперин, Д. Білецька та ін.), творчого ставлення до навчання (В. Моляко та ін.). У дослідженнях цих авторів встановлено, що причини неуспіху в оволодінні знаннями перебувають за межами змісту певної навчальної дисципліни, що засвоюється, та зумовлені саме низьким рівнем розвитку навчальних, пізнавальних умінь. Визначення індивідуальних пізнавальних можливостей і формування способів учіння як особливих особистісних утворень тих, хто навчається, є пріоритетним завданням сучасної вищої освіти.

У зв'язку із цим увагу психологів привернув процес оволодіння спеціальними знаннями. Проведений аналіз наукової літератури свідчить про те, що досі не складено чіткого, конкретного уявлення ні про специфічні характеристики стратегій учіння порівняно з умінями та прийомами навчання, ні про умови їх формування, ні про їхні функції в процесі навчання. На нашу думку, саме стратегія дасть змогу більш точно простежити за прийомами, якими користуються студенти в процесі оволодіння новими знаннями. Усе вищевикладене й зумовлює актуальність обраної теми.

Постановка завдання. Мета статті – провести теоретичний аналіз психологіч-

них особливостей формування стратегій оволодіння новою інформацією майбутніми психологами в умовах ВНЗ.

Виклад основного матеріалу. Перевірка висунутого нами припущення щодо необхідності розглядати поняття «стратегія навчання» в співвідношенні зі структурою учіння вимагає звернення до теорії учіння як діяльності особистості, яка детально розроблюється та досліджується з різних позицій Д. Ельконіним, В. Давидовим, С. Максименком, А. Марковою, П. Гальпериним, Н. Тализіною, І. Ільясовим та ін. Сутність змісту поняття про учбову діяльність закладена в загальнопсихологічному розумінні діяльності, що сформувалось у вітчизняній психологічній школі Л. Виготського, О. Лурії, О. Леонтьєва. Тобто визнається, що учбова діяльність, як і будь-яка інша діяльність, має свої предмет, продукт і засоби, а її структура містить потреби, мотиви, дії, операції, мету, загальну програму діяльності. Водночас сутність трактування учіння на основі діяльнісного підходу полягає не в простому перенесенні загальних принципів аналізу діяльності, а у виявленні специфіки цього поняття відповідно до учіння. Тому структура учбової діяльності, крім уже зазначених компонентів, складається з учбових завдань, дій контролю, що переходять у самоконтроль, і дій оцінки, що переходять у дії самооцінки.

Учбова діяльність трактується дослідниками, які дотримуються позицій розглянутого підходу, як діяльність суб'єкта з оволодіння узагальненими способами учбових дій (Д. Ельконін, В. Давидов); як процес зміни суб'єкта діяльності, його перетворення з такого, що не володіє певними знаннями, уміннями та навичками, на такого, що оволодів ними (В. Ляудіс, І. Ільясов). Отже, учбова діяльність є насамперед діяльністю зі самозміни, саморозвитку. Її предмет – не просто система знань і вмінь, а досвід суб'єктів учбової діяльності, що змінюється, а засвоєний новий досвід і вдосконалений, доповнений на цій основі попередній досвід є продуктом учбової діяльності [7, с. 39]. Проводилися спеціальні дослідження, присвячені вивченню учбової діяльності школярів (Д. Ельконін, В. Давидов, А. Маркова та ін.) і студентів (В. Ляудіс, С. Максименко, В. Шадріков та ін.). Була обґрунтована потреба в конкретизації особливостей учбової діяльності студентів, на відміну від учбової діяльності школярів. Учбова діяльність студентів відрізняється насамперед тим, що, з одного боку, студенти самі обирають собі цю діяльність, тобто усвідомлено приймають на себе роль учня. З іншого боку, до студентів як суб'єктів

навчання висуваються й особливі, порівняно зі школярами, вимоги.

У роботах інших психологів також вказано на необхідність доповнення курсу навчання студентів у вищому навчальному закладі не лише предметними знаннями, а й знаннями логіко-методологічного характеру [2; 5]. Це, на переконання вчених, має сприяти формуванню наукового світогляду, усвідомленого та самостійного підходу учнів до оволодіння знаннями, цілісності й системності знань із певного предмета, а також позитивно вплинути на ставлення тих, хто навчається, до власної діяльності. На думку цих авторів, специфічні вміння, які здатні забезпечити студентів зможу знаходити оптимальний спосіб організації системи учбових дій і ведуть до ефективного оволодіння знаннями, повинні бути предметом спеціального формування під час навчальної діяльності. Таким функціональним потенціалом, на наш погляд, володіють цілісні стратегії учіння. Для того щоб переконатися в цьому, розглянемо місце стратегій учіння в структурі учбової діяльності, структуру стратегії учіння та можливі функції стратегій в учбовій діяльності студентів – майбутніх психологів.

На продовження вищезазначеного звернемося до означеної раніше в загальному вигляді структури учбової діяльності. Кожний із названих компонентів цієї структури отримав достатньо чітке визначення, деякі з них стали предметом спеціальних теоретичних та експериментальних досліджень. Проте недостатня, на нашу думку, увага була приділена такому компоненту, як програма діяльності. Зазначається, що програма – це «послідовність дій» [3, с. 94], «ідеальна сторона», «ідеальний план, що дає змогу людині передбачати й апробувати можливі дії» [6, с. 34]. Правомірність цих тверджень не викликає сумнівів. Водночас змістовий обсяг розглянутого компоненту структури учбової діяльності може бути розширений.

На нашу думку, центральною ланкою програми учбової діяльності є вироблення й формування стратегій навчання. Слідом за Дж. Брунером вважаємо, що стратегія навчання з'являється як гіпотетичне припущення щодо способу виконання діяльності. Отримавши загальне орієнтування щодо майбутньої діяльності, її суб'єкт висуває попередні гіпотези загального характеру про спосіб виконання цієї діяльності. Як було зазначено раніше, стратегія завжди спрямована на досягнення певної мети. У межах навчальної діяльності мета може бути задана викладачем або визначена студентом самостійно за певного досить



високого рівні сформованості в нього навичок самостійної навчальної роботи.

Усвідомлення мети дає змогу висунути припущення, гіпотезу про можливий спосіб реалізації діяльності щодо її досягнення. Так формується випереджальний образ діяльності, виробляється програма її здійснення, яка відображає уявлення суб'єкта про оптимальний набір і послідовність пізнавальних прийомів, дій та операцій для досягнення мети. Зауважимо, що послідовність прийомів і дій у цьому випадку – ієрархія, а не просто їх хаотичний набір. Формування ієрархії залежить від ступеня раціональності того або іншого пізнавального прийому, дії в певний момент вирішення завдання, що стоїть перед студентом. Важливо звернути увагу на те, що сформований образ змісту й послідовності складових, які реалізують стратегію, не зводиться до неминучого, раз і назавжди сформульованого алгоритму, а має певну пластичність, можливість корекції. Інакше перенос стратегії в нову навчальну ситуацію був би неможливим.

Визначення мети й формування на цій основі образу, що випереджає діяльність, на нашу думку, – перший план стратегії, що може розглядатися як метаплан, тому що його сутність полягає в обмірковуванні та плануванні майбутніх когнітивних і практичних дій. Саме цей метаплан стратегії становить центральну ланку програми в структурі учбової діяльності. Стратегія учіння реалізується в реальній діяльності студентів та втілюється в оцінці умов і значущих властивостей предмета діяльності, у предметно-змістовних пізнавальних прийомах, покликаних апробувати висунуту гіпотезу (гіпотези), реалізувати сформований попередньо образ. Цей план формування стратегії може бути визначений як план реалізації способу дій. Пов'язані між собою вказані плани становлять цілісну стратегію навчання та забезпечують досягнення певного результату діяльності. Вважаємо, що формування стратегії учіння, яка містить обидва зазначені плани, – не просто процес, що складається з фаз, стадій та етапів, керованих із боку суб'єкта діяльності, а процес, який служить задоволенню певної потреби, зокрема визначенню можливості, способу виконання певного завдання, що забезпечує досягнення поставленої мети. Визначення предмета цієї потреби є спонуванням до висунування гіпотези (гіпотез) щодо способу реалізації діяльності, до створення образу, що випереджає її. Засобами формування стратегії є розумові дії.

Представниками діяльнісного підходу щодо вивчення психічних процесів доведе-

но, що думка й дія не просто супроводжують одна одну, мислення відбувається в дії та через неї виявляється [8]. Це стосується також створення, актуалізації й реалізації образу діяльності, місце якого на початковому етапі свого формування, на нашу думку, займає стратегія навчання в навчальній діяльності. Грунтуючись на цих положеннях, вважаємо за можливе стверджувати, що процес формування та реалізації стратегії навчання може розглядатися в руслі діяльнісного психологічного підходу, а поняття «стратегія навчання» співвідноситься з поняттям учбової діяльності та її структурою.

Розгляд генези стратегії навчання та її структури дає змогу сформулювати визначення цього поняття. Стратегія навчання – це сукупність метакогнітивних і когнітивних прийомів, ієрархічно організованих, об'єднаних метою, які становлять спосіб реалізації діяльності, що забезпечує досягнення передбачуваного результату. З опорою на цю дефініцію основними характеристиками стратегії навчання є такі:

- цілісність – внутрішня єдність метаплану (висування гіпотез, постановка цілей, формування образу діяльності, вироблення її програми, що містить уявлення про специфіку необхідних когнітивних прийомів, дій та операцій, що забезпечують досягнення мети) і плану реалізації (предметно-змістові прийоми, дії, операції, спрямовані на перевірку правильності висунутої гіпотези, сформованого образу здійснення діяльності), що сприймаються як єдине ціле;

- послідовність, що проявляється в певній ієрархічній організації основних складових стратегії навчання, зумовлених раціональністю їхньої активізації відповідно до мети, як домінантів, що організують діяльність студента;

- повнота й завершеність. Ці дві характеристики є особливо тісно пов'язаними між собою. Повнота стратегії навчання виражається в необмеженому наборі пізнавальних, навчальних прийомів, дій та операцій, що забезпечують завершеність стратегії. Завершеність стратегії навчання у свою чергу пов'язана із цілеспрямованістю, тобто з вирішенням певного завдання, і виявляється у вичерпаності змістового плану результату діяльності.

На нашу думку, якісні характеристики стратегій навчання повинні бути відділені від їхніх функціональних характеристик. Аналіз проблеми стратегічного учіння вказує на те, що питання про їхні функції в навчальній діяльності залишається не до кінця вирішеним. У жодній теоретичній концепції не піддається сумніву той факт, що будь-яка стратегія учіння має певну мету. Проте, на-

приклад, у наведених раніше міркуваннях Дж. Брунера, на нашу думку, відбувається ототожнення цілей стратегій із виконуваними ними функціями. Вони повинні бути чітко розмежовані. Зауважимо, що мета стратегії збігається з метою діяльності суб'єкта. Функції ж стратегій у найбільш загальному значенні полягають у забезпеченні раціонального шляху досягнення задовільного результату.

Отже, правомірними будуть твердження Дж. Брунера про те, що вироблена та правильно застосована стратегія забезпечує надійне утворення поняття, мінімізацію навантаження пам'яті й логічного мислення, суб'єктивну впевненість у досягненні очікуваного результату.

Крім того, вважаємо, що в запропонованих ученими дефініціях стратегій навчання характеристики є не стільки категоріями стратегій, скільки виконуваними ними функціями. Тому, на наш погляд, можуть бути виділені такі основні функції стратегій навчання: організуюча, регулююча мотивуюча і рефлексуюча.

Сукупність зазначених вище характеристик стратегій може бути подана схематично (рисунок).

Приєднуючись до думки вчених, які розглядають усвідомлюваність як невід'ємну характеристику стратегій, вважаємо, що реалізація виділених функцій стратегій учіння й актуалізація їхніх характеристик у діяльності студентів можливі за умови, якщо стратегії є предметом свідомого контролю суб'єктів учбової діяльності.

Зазначимо, що під час дослідження цього аспекту проблеми ми розглядаємо концепцію О. Леонт'єва, який розрізняє три рівні усвідомлюваності: 1) актуальне усвідомлення, 2) свідомий контроль, 3) неусвідомленість [4]. На основі цієї концепції стратегії учіння, попередньо пройшовши стадію актуального усвідомлення, тобто будучи предметом цілеспрямованої дії, можуть і повинні стати предметом свідомого контролю.

Висновки з проведеного дослідження. Розглянувши в теоретичному аспекті структуру, характеристики й функції стратегій навчання, зупинимось на питанні про розмежування видів стратегій навчання. Як було зазначено раніше, у зарубіжній психології й дидактиці найпоширенішим є підхід, що визнає три основні види стратегій навчання: метакогнітивні, когнітивні, соціоафективні. Виходячи з прийнятої позиції щодо структури стратегій навчання, будь-яка цілісна стратегія повинна містити в собі метакогнітивний і когнітивний компоненти. Тому, на нашу думку, доцільніше розмежувати стратегії навчання залежно від особливостей послідовності аналізу та застосування навчального матеріалу відповідно до поставленої мети.

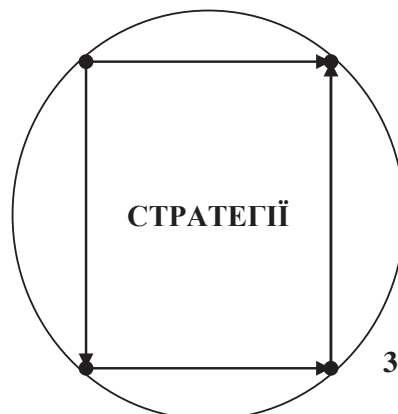
Варто також зауважити, що аналіз накопичених наукових даних у зарубіжній психології навчання, когнітивній психології й вітчизняній педагогічній психології уможливив виділення спільних рис названих напрямів психологічної науки, шляхи їх взаємного збагачення щодо досліджу-

1) якісні:

цілісність;
послідовність;
повнота;
завершеність

4) змістові:

понятійне визначення;
обміркування;
планування;
учбова діяльність

**2) функціональні:**

мотивуюча;
організуюча;
регулююча;
рефлексуюча

3) формальні:

підвищення рівня
усвідомлення;
позитивні емоції;
психологічна готовність;
комунікативна активність

Рисунок. Характеристики стратегій навчання



ваного питання та розгляд поняття «стратегія учіння» в співвідношенні з поняттям «учбова діяльність». Вважаємо, що подібний аналіз поняття «стратегія учіння» є необхідним із двох причин. По-перше, це робить трактування цього поняття більш повним та адекватним дійсному характеру навчання як діяльності. По-друге, це має велике значення для практики формування учбової діяльності студентів, що уможлиблює здійснення самим студентом активного управління нею коректно. Для цього в студентів повинно бути сформоване відповідне орієнтування щодо виконуваної діяльності на основі коректного психологічного підходу.

Шляхами подальшого дослідження проблеми, що розглядається, є розробка й експериментальна перевірка методики та тренінгу з формування стратегій оволодіння новими знаннями студентами ВНЗ.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Давыдов В. Теория развивающего обучения / В. Давыдов. – М. : ИНТОР, 1996. – 544 с.
2. Зимняя И. Психология обучения иностранным языкам в школе / И. Зимняя. – М. : Просвещение, 1991. – 222 с.
3. Карпенчук С. Самовиховання особистості / С. Карпенчук. – К., 1998. – 376 с.
4. Мамічева О. Психологічні основи розвитку педагогічних здібностей викладачів гуманітарних дисциплін вищих навчальних закладів : дис. ... докт. психол. наук / О. Мамічева ; Одеський національний університет імені І.І. Мечникова. – О., 2010. – 475 с.
5. Максименко С. Психологія в соціальній та педагогічній практиці: методологія, методи, програми, процедури : [навчальний посібник для вищої школи] / С. Максименко. – К. : Наукова думка, 1998. – 224 с.
6. Рубинштейн С. Основы общей психологии / С. Рубинштейн. – СПб. : Питер, 2000. – 720 с.
7. Формирование учебной деятельности студентов / под ред. В. Ляудис. – М. : Наука, 1989. – 240 с.